

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-12>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СФОРМОВАНOSTІ ОСОБИСТІСНОГО КОМПОНЕНТА ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА З НОРМАЛЬНИМ ЗОРОМ

Анна Петрикiна,

аспірантка відділу освіти дітей з порушеннями зору

Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3841-9312

anna.petrykina88@gmail.com

Анотація. У статті реалізується порівняльний аналіз особливостей сформованості особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором. Дослідження реалізовано у руслі особистісно-орієнтованого підходу. Для забезпечення достовірності результатів, висновків, досягнення поставленої мети використано комплекс методів, таких як: *теоретичні* (дедуктивний – для системного опису досліджуваного явища; індуктивний – встановлення закономірностей, їх систематизації на основі отриманих результатів); *емпіричні* (констатувальний експеримент із використанням психодіагностичної методики для діагностики особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором).

Уперше реалізовано порівняльний аналіз особливостей сформованості особистісного компоненту творчої активності у підлітків із порушеннями зору відносно їх однолітків без порушень зору. Досліджено особливості особистісного розвитку підлітків із порушеннями зору в контексті формування їхньої творчої активності.

Результати дослідження дають підстави дійти висновку про необхідність цілеспрямованої роботи над формуванням особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору. Перспективи майбутніх наукових студій будуть спрямовані на розроблення й апробацію педагогічної технології формування творчої активності зазначеної категорії підлітків.

Ключові слова: активність особистості, творчість, школярі, порушення зорової системи, особистісно-орієнтований підхід.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FEATURES OF THE FORMATION OF THE PERSONALITY COMPONENT OF THE CREATIVE ACTIVITY OF ADOLESCENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS AND WITH NORMAL VISION

Anna Petrykina,

Postgraduate Student at the Department of Education of Visually Impaired Children

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology

of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3841-9312

anna.petrykina88@gmail.com

Abstract. The article implements a comparative analysis of the peculiarities of the formation of the personal component of creative activity of adolescents with visual impairments and normal vision. This study was implemented using the personality-oriented approach. To ensure the reliability of the results, conclusions, and achieve the goal of the study, a set of methods was used: theoretical (deductive – for a systematic description of the phenomenon under study, inductive – to establish patterns, their systematization on the basis of the results obtained), empirical method (a statement experiment using a psychodiagnostic technique).

For the first time, in this study was represented a comparative analysis of the peculiarities of the personality component of creative activity of adolescents with visual impairments relative to their peers without visual impairments formation.

The results of the study give grounds to conclude that it is necessary to work on the formation of a personality component of creative activity of adolescents with visual impairments.

Key words: personal activity, creativity, students, visual impairment, personality-oriented approach.

Вступ. Дослідження природи феномену творчої активності особистості нині зосереджується на аналізі відповідних творчих здібностей людини та пошуку дієвих шляхів формування необхідних особистісних складників для оптимального прояву її творчого потенціалу, однак порівняльний аналіз особливостей сформованості особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором не був предметом спеціальних психолого-педагогічних студій, що зумовлює його актуальність.

З огляду на результати низки досліджень (Altshuller, 2003: 173–185; Rhodes, 1961: 305–310) творча активність – природна складова частина особистості. Рівень її сформованості та прояву насамперед спирається на такий феномен, як творчий потенціал, який проявляє здатність особистості до творчості. Низка дослідників (Lukanovska, 2010: 630–644; Zenasni, Lubart, Varbot, 2013: 41–50) вважають, що творчий потенціал особистості визначається умінням сконцентруватися на об’єкті сприймання, а отже, спостережливостю та здатністю об’єктивно, цілісно сприймати предмети та явища навколишнього світу у сукупності з їхніми властивостями; умінням моделювати ситуації прояву цих властивостей. Тож логічним вважаємо додати й особистісну чутливість до проблем (Paul Torrance, 1965: 663–681; Urban, 1982: 199), схильність виявляти суперечності та невідповідності, оцінювати їх обсяг і забезпечувати відбір необхідних модифікацій задля оптимізації діяльності (Matyushkin, 2004: 30–35), інтуїтивний підхід у виокремленні проблемних сфер у діяльності та їх вирішення (Polanyi, 1981: 91–108).

Відомо, що розвиток творчої активності особистості значною мірою пов’язаний із її віковими періодами (Root-Bernstein, Root-Bernstein, 2011: 45–55; Runco, 2010: 251–254; Russ, Christian, 2011: 360–366), кожному з яких відповідають певні прояви творчої активності й особливості розвитку здатності до творчості (Woodel-Johnson, Delcourt, Treffinger, 2012: 79–95; Wei Zhang, & Weihua Niu, 2013: 60–76). Є свідчення, що творча ідентичність, а саме усвідомлене відчуття себе як творчої особистості, зазвичай починається у підлітковому віці (Rothenberg, 2016).

Суперечливість підліткового віку може значно ускладнюватися наявністю психофізіологічних особливостей розвитку особистості, як-от порушень зору. Саме тому слід враховувати синкретичність природи сліпоти. Відомо, що органічний дефект має властивість проявлятися на трьох рівнях: фізіологічному, психологічному та соціальному (Kobylchenko, 2010: 201). Отже, маємо припущення, що порушення зору у підлітків можуть впливати на процес формування й розвитку їх творчої активності та на формування особистісного компонента зокрема.

Мета статті полягає у реалізації порівняльного аналізу особливостей сформованості творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором на прикладі особистісного компоненту творчої активності особистості.

Основна частина. Серед теорій про природу творчої активності особистості на особливу увагу заслуговують такі, як: психологічна теорія цілісної моделі творчості 4Ps (Rhodes, 1961: 305–310), компонентна теорія креативності (Amabile, 1983: 357–376, Amabile, 2012) і системна модель творчості (Csikszentmihalyi, Csikszentmihalyi (Eds.), 1988: 136–142). У зазначених теоріях простежується тенденція до розгляду творчої активності особистості як єдності кількох компонентів. Показово, що серед компонентів творчої активності виокремлюють ті, що окреслюють співвідношення творчої особистості з її/його оточенням, як-от: «environment» з англ. «середовище» за М. Rhodes (Rhodes, 1961: 305–310), «social environment» з англ. «соціальне

середовище» за Т.М. Amabile (Amabile, 2012) і «field» з англ. «поле», що співвідноситься із соціальним аспектом за М. Csikszentmihalyi (Csikszentmihalyi, 1988: 136–142), а також ті, які відображають внутрішньоособистісні аспекти.

З огляду на природу творчої активності визнаний вплив творчого потенціалу особистості на рівень її прояву, базовим компонентом визнано особистісний, зокрема «person» з англ. «особа» за М. Rhodes (Rhodes, 1961: 305–310). Цей компонент реалізується у творчому потенціалі особистості, її специфічних рисах і властивостях таких, як-от: здатності до нестандартних ідей, поведінці, особливостях темпераменту, рівні інтелектуального розвитку, захисних механізмах. Поза тим, серед показників зазначеного компонента виокремлено потребу в активності як стійкій властивості особистості; прагнення до ризику (Jigasek, Sudzina, 2020: 90–105), позитивні якості емоційно-вольової сфери (позитивне самосприйняття, наполегливість, цілеспрямованість); соціальну спрямованість прояву особистісної активності.

Виокремлені показники, котрі проявляють природні інтенції підлітків, забезпечили можливість з'ясувати потенційну схильність респондентів до формування творчого рівня їхньої активності.

Матеріал і методи дослідження. Усього у нашому експериментальному дослідженні взяли участь 130 респондентів, із яких 111 підлітків: 68 підлітків із порушеннями зору (ЕГ1); 43 їх однолітка з нормальним зором (ЕГ2) та 19 педагогів (10 – із загальноосвітніх шкіл і 9 – зі спеціальних загальноосвітніх шкіл), котрі виконують роль класних керівників тих підлітків, які стали респондентами нашого дослідження.

Серед широкого кола методик, спрямованих на визначення творчих схильностей, діагностування творчих вмінь, сформованості творчої активності респондентів, спостерігаються переважно такі, що побудовані на роботі з візуальними матеріалами. Оскільки частина респондентів має порушення зору, ми зосередили увагу на пошуку методик, не пов'язаних із візуальним контентом. Нами було виокремлено експериментальну методику, яка передбачала діагностику особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором: методика «Визначення особистої схильності до творчості» (Davis, Subkoviak, 1975: 37–43, (за редакцією Б. Пашнева) Korniat, Tsymbala, 2016: 42–43).

Задля мотивації підлітків до участі в експерименті були застосовані мотив самопрезентації, а також мотив соціального схвалення як найбільш відповідні цій віковій групі респондентів експерименту. Експеримент дав змогу отримати емпіричні дані, що відобразили актуальний рівень сформованості творчої активності за особистісним компонентом у кожного окремого досліджуваного.

Дослідження проводилося за груповою формою. Групи респондентів розподілялися за класами. Кожен респондент отримував тексти опитувальників (на окремому бланку) та бланки збору емпіричної інформації індивідуальних показників із зазначеними номерами тверджень і графами для відповідей задля забезпечення незалежності відповідей. Результати розраховувалися та заносилися у відповідні протокольні форми й узагальнені таблиці.

Варто підкреслити, що експериментальна методика для діагностики була відібрана з урахуванням принципу наявності у ній оптимальної кількості найбільш інформативних показників, проте не претендує на вичерпність і всеосяжність.

Результати та їх обговорення. За допомогою зазначеної методики ми мали на меті визначити та проаналізувати особистісну здатність респондентів до творчості та рівень розвитку їхньої креативності за такими параметрами, як: самодостатність, зацікавленість, прагнення до ризику, ситуативне сприйняття хаосу, відчуття краси та гармонії у навколишньому середовищі, потреба в особистісній активності, альтруїзмі (табл. 1):

Таблиця 1

**Рівні особистісної здатності до творчості підлітків із порушеннями зору (ЕГ1)
і без порушень зору (ЕГ2) (у%)**

Експериментальні групи	Рівень особистісної здатності до творчості		
	Низький	Середній	Високий
ЕГ1	55,6	38,45	5,95
ЕГ2	10,5	59,65	29,85

З огляду на специфіку досліджуваного вікового періоду, який припадає на час становлення нової життєвої позиції учнів щодо людей і навколишнього середовища, їх пошуку змісту та спрямованості соціальної активності, виокремлення системи нових прагнень, афективних реакцій і переживань тощо, результати проведеної діагностики на цьому етапі онтогенезу досліджуваних можна вважати базовими індикаторами їхнього особистісного творчого потенціалу.

Як свідчать отримані результати, у підлітків із порушеннями зору було виявлено певні відмінності за визначеними показниками. З огляду на показники, занесені до ключа зазначеної методики, високий рівень потенційної здатності до творчості особистості має корелювати з такими показниками, як: стійке прагнення до самоствердження та самовдосконалення у певному виді особистісної активності, яке супроводжується невдоволенням собою та наполегливою працею над помилками; незалежність і самодостатність, зазначеному характерно неприйняття зовнішнього тиску; ризикованість і ситуативне прийняття хаосу; позитивна соціальна налаштованість, що балансує з наданням переваги до усамітненої діяльності, альтруїзм; певний ступінь відмови наслідування соціальних норм, потенціал до підкорення навколишнього середовища своїм потребам; поза тим, почуття співвіднесеності та причетності до навколишнього середовища. Слід визнати, що високий рівень особистісної здатності до творчості мають лише 5,95% із числа респондентів ЕГ1. Водночас серед респондентів ЕГ2 цей рівень має значно більша кількість учнів – 29,85%.

Середній рівень потенційної здатності до творчості в обраній методиці співвідноситься із 15 балами (ключ тесту). Більшість респондентів ЕГ2 (59,65%) і більше третини респондентів ЕГ1 (38,45%) мають ситуативну й тимчасову спрямованість на прояв зазначених і проаналізованих вище показників творчої активності. Вони прагнуть активності, ризику, самовдосконалення, відокремленості та незалежності, проте ці спрямування характеризуються переважною нестійкістю.

Значна кількість респондентів ЕГ1 (55,6%) на момент проходження діагностики мали низький рівень потенційної здатності до творчості, коли частка респондентів ЕГ2 становила 10,5%. Показники ключа цієї методики свідчать, що ці підлітки прагнуть упорядкованості, безпеки, сталості, відчувають потребу в підтримці, що пояснюється підвищеною чутливістю; вони більш схильні підлаштовуватися під умови навколишнього середовища. Хоча, щодо останнього слід також зазначити, що результати дослідження, проведеного групою вчених із Греції (Christodoulou, Fotiadou et al., 2019: 115–130), показали нижчий рівень адаптивної поведінки у підлітків із порушеннями зору порівняно з їхніми однолітками. Коли йдеться про підлітків, котрі мають порушення зору, саме тривожність зумовлює їхню схильність уникати різної активності, а отже, і відповідальності. Зазначеному відповідають результати дослідження, проведеного групою вчених із Туреччини (Bolat, Yavuz, Dogangun, Demir, 2011: 77–82), які засвідчили підвищений рівень тривожності саме у підлітків із порушеннями зору порівняно з їхніми незрячими однолітками та тих, хто не має порушень зору. Їм властива сконцентрованість на собі, поступливість, нерішучість, викликані невпевненістю у своїх силах. Недостатня віра у себе спричиняє скептичне ставлення до можливості управляти власною долею. Респондентам

із низьким рівнем потенційної здатності до творчості властиво покладатися лише на те, в чому вони впевнені.

Тож порівняльна характеристика рівнів особистісної здатності до творчості підлітків із порушеннями зору та без них виявила, що високий рівень особистісної здатності до творчості притаманний незначній кількості підлітків із порушеннями зору та майже третині їхніх однолітків без порушень зору. Переважній більшості підлітків без порушень зору та більш ніж третині підлітків із порушеннями зору притаманний середній рівень особистісної здатності до творчості. Низький рівень особистісної здатності до творчості притаманний переважній більшості респондентів, котрі мають порушення зору, та значно меншій кількості з тих, хто не має порушень зору.

Спираючись на результати, отримані за допомогою непараметричного статистичного U -критерію Манна-Уїтні, було виявлено статистично значущі відмінності між результатами респондентів ЕГ1 і респондентів ЕГ2 ($U = 112.000, p = 0.001$).

Обговорення. Переважній більшості підлітків із порушеннями зору імпонує сталість в оточенні та діяльності, що є гарантом запобігання ризику. Ці учні схильні уникати активної діяльності, виконання складних завдань і домінування у соціальній групі, що може пояснюватися виявленими вразливістю та невпевненістю у собі. Воліють відчувати свою користь, тож у вирішальних ситуаціях будуть схильні піти на компроміс, аби, поза тим, ще й виказати свою доброзичливість. Попри вищезазначене, вони все ж прагнуть усамітненості, покладаються на власні зусилля. Властива їм швидка втомлюваність, вірогідно, є причиною уникнення виконання завдань, що потребують прояву значних зусиль. Це може послуговувати поясненням браку досвіду застосування уяви у нестандартних ситуаціях.

Тому процес формування особистісного компонента творчої активності підлітків досліджуваної категорії має спрямовуватися на активізацію їх потреби в активності як такої, сприяти корекції самоставлення та розвитку позитивного самосприйняття, що, певною мірою, спирається на позитивне ставлення з боку оточуючих; тож важливим елементом зазначеного процесу мають стати відповідні педагогічні умови здійснення освітнього процесу.

Висновки. Отже, шляхом подолання охарактеризованих вище виявів, які були отримані за допомогою реалізованої діагностики, може стати розробка педагогічної технології формування особистісного компонента творчої активності досліджуваної категорії підлітків. Вона з огляду на специфічні психосоціальні особливості, що спостерігаються у підлітків із порушеннями зору, дозволить активізувати наявні та сформувати необхідні якості й уміння, які відкриють можливість прояву творчої активності на високому рівні. Це постане запорукою успішної самореалізації їх у дорослому віці.

References:

1. Root-Bernstein R. and Root-Bernstein M. (2011). Life Stages of Creativity. In: Runco M.A., and Pritzker S.R. (eds.) *Encyclopedia of Creativity* (second edition), 2, 47–55. San Diego: Academic Press
2. Runco M.A. (2010). Development of Creativity. *International Encyclopedia of Education* (third edition). 251–254. University of Georgia, GA, USA
3. Russ S.W., Christian K.M. (2011). Play. *Encyclopedia of Creativity* (second edition), 360–366
4. Woodel-Johnson, B.L., Delcourt, M., & Treffinger, D.J. (2012). Relationships between creative thinking and problem solving styles among secondary school students. *The International Journal of Creativity & Problem Solving*, vol. 22(2), 79–95.
5. Wei Zhang, & Weihua Niu (2013) Creativity in the later life: factors associated with the creativity of the Chinese elderly. *The Journal of creative behavior*, vol. 47 (1), 60–76.
6. Rothenberg A. (2016). Adolescence and creativity. *Psychology today*.

7. Altshuller G. (2003). Nayti ideyu. Vvedenie v teoriyu resheniya izobretatelskih zadach [Find an idea. Introduction to the theory of inventive problem solving]. Petrozavodsk, 173–185 [in Russian].
8. Lukanovska A.A. (2010). Tvorchiy potentsial osobistosti: strukturni komponenti [Creative potential of personality: structural components]. Zbirnik naukovih prats K-PNU Imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologiyi imeni G.S. Kostyuka APN Ukrayiny. *Problemi suchasnoyi psihologiyi*, 8, 630–644 [in Ukrainian].
9. Zenasni F., Lubart T., Barbot B. (2013). Creative potential and its measurement. *International Journal for Talent Development and Creativity*, 1(2), 41–50.
10. Torrance Paul E. (1965). Scientific views of creativity and factors affecting its growth. *Daedalus*, 94 (3), Creativity and Learning, 663–681.
11. Urban K.K. (2004). Kreativitet: Herausforderung fur Schule, Wissenschaft und Gesellschaft [Creativity: a challenge for schools, science, and society]. Munster: Lit verlag, 199 [in German].
12. Matyushkin A. (2004). Kak sformirovat tvorcheskuyu lichnost [How to form creative personality]. Alma-mater: Vestnik vysshey shkolyi. 8, 30–35 [in Russian].
13. Polanyi M. (1981). The creative imagination. *Society, Economics and Philosophy: Selected Papers*. London: Martinus Nijhoff Philosophy Library, 91–108.
14. Kobylchenko V. (2010). Sotsialno-psykholohichni osnovy rozvytku ta korektsii osobystosti pidlitka v normi ta pry patolohii zoru [Socio-psychological bases of development and correction of the adolescent's personality in health and at pathology of sight]. Kyiv : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
15. Rhodes M. (1961). An analysis of creativity. *The Phi Delta Kappan*, 42 (7), 305–310.
16. Amabile T.M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 357–376.
17. Amabile T.M. (2012). Componential theory of creativity. *Harvard Business School. Encyclopedia of Management Theory*. Eric H. Kessler, Ed., Sage Publications.
18. Csikszentmihalyi M., & Csikszentmihalyi I.S. (Eds.). (1988). *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness*. Cambridge University Press, 136–142.
19. Davis Gary A., Subkoviak Michael J. (1975). Multidimensional Analysis of a Personality-Based Test of Creative Potential *ournal of Educational Measurement*, 12, 1, 37–43.
20. Jirásek M., Sudzina F. (2020). Big Five Personality Traits and Creativity. *Quality innovation prosperity /Kvalitainovácia prosperita*, 24 (3), 90–105. doi: 10.12776/QIP.V24I3.1509
21. Korniat V.S., Tsybala O.M. (2016). Robochy zoshyt dlia praktychnykh zaniat z kursu “Osnovy psykhdiahnostyky ta psykhekorektsii” dlia studentiv spetsialnosti “Sotsialna pedahohika” [Workbook for practical classes on the course “Fundamentals of psychodiagnostics and psychocorrection” for students majoring in “Social Pedagogy”]. Lviv, 42–43 [in Ukrainian].
22. Christodoulou P., Fotiadou E., Soulis S., etc. (2019). Relationship of motor development to adaptive behavior of children and adolescents with visual impairment. *European Journal of Special Education Research*, 4 (4), 115–130.
23. Bolat N., Yavuz M., Dogangun B., Demir T. (2011). Depression and anxiety levels and self-concept characteristics of adolescents with congenital complete visual impairment. *Turkish journal of psychiatry*, 22 (2), 77–82.